

**Роль цивільно-правової відповідальності
в забезпеченні екологічної безпеки
автомобільного транспорту**

Інститут юридичної відповідальності завжди відігравав провідну роль у правовому регулюванні будь-якої сфери суспільного життя. Без нього правові норми втрачають такі ознаки, як примусовість виконання, караність недотримання нормативних вимог. Не є виключенням з цього правила і правове забезпечення екологічної безпеки автомобільного транспорту. Без застосування санкцій за правопорушення в цій сфері неможливо досягти гарантування конституційного права кожного на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Проблеми правового інституту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення досить детально та всебічно досліджені в працях вчених починаючи з радянського періоду і до сьогодення. Зокрема, цьому питанню приділяли увагу такі науковці, як: А. П. Гетьман, О. С. Колбасов, В. В. Костицький, С. М. Кравченко, Н. І. Краснова, М. А. Лапина, В. А. Мунтян, В. В. Петров, Б. Г. Розовський, Н. І. Титова, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга, О. М. Шуміло, та ін. Спираючись на результати їх роботи, немає необхідності детально зосереджувати увагу на розкритті поняття, змісту та підстав юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Метою цього дослідження є визначення юридичних засобів цивільно-правового характеру, за допомогою яких є можливим забезпечити екологічну безпеку автомобільного транспорту. В даній статті досліджується роль цивільно-правової відповідальності в забезпеченні екологічної безпеки автомобільного транспорту.

Цивільно-правова відповідальність пов'язана з обов'язком особи понести стягнення майнового характеру або виконати дії особистого немайнового характеру (публічно вибачитися, спростувати неправдиву інформацію тощо). Цивільно-правова відповідальність виражається найчастіше у двох формах: відшкодування збитків і стягнення неустойки. Відшкодування збитків у naturі в еколого-правовій практиці має обмежене застосування [1, с. 609]. Пояснюється це тим, що більшість природних об'єктів після вилучення з навколишнього природного середовища припиняють своє існування саме як природні об'єкти. А в разі забруднення довкілля шкідливими речовинами подальше їх повне вилучення неможливе без шкоди для елементів природного середовища, яку і є необхідним компенсувати.

На основі аналізу положень Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2] та іншого природоохоронного законодавства слід відзначити, що за екологічні правопо-

рушення така форма цивільно-правової відповідальності, як стягнення неустойки практично не використовується, але інколи згадується, наприклад, під час лісокористування [3].

Досить часто цивільну відповідальність називають майновою. Проте слід відзначити, що майнові відносини регулюються не тільки цивільним, але й іншими галузями права [4, с. 543–544], не підлягає сумніву майновий характер деяких адміністративних стягнень і кримінальних покарань. У зв'язку із цим, етимологічно вірним видається розуміти як майнову відповідальність всі види відповідальності, що пов'язані з впливом на майнове становище правопорушника: цивільно-правову та матеріальну відповідальність працівника перед роботодавцем (правовідновлювальна відповідальність), і такі випадки відповідальності, коли до порушника застосовуються майнові стягнення. Формально ототожнення майнової і правовідновлювальної відповідальності не можна назвати правильним, оскільки відбувається зміна критеріїв класифікації. Проте вживання терміну «майнова відповідальність» у значенні саме правовідновлювальної відповідальності вже стало традиційним [5, с. 21–22; 6, с. 23].

Розглядаючи питання цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення, потрібно звернути увагу на необхідність відмежування і виключення майнової відповідальності за трудовим законодавством зі складу першої з таких причин. Кошти від компенсації шкоди, яку було завдано довкіллу, надходять, як правило, до відповідних державних чи місцевих фондів або третім особам. Відповідно до ст. 1172 Цивільного кодексу України [7], юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, яку було завдано їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Ст. 1191 цього ж кодексу встановлює що особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом. Ст. 136 Кодексу законів про працю України [8] вказує на необхідність регресної вимоги (звернення до суду) роботодавця для компенсації шкоди, яку було завдано підприємству понад середньомісячний розмір заробітної плати працівника. Тому майнова відповідальність працівника перед роботодавцем носить похідний характер, виникає тільки після компенсації підприємством шкоди довкіллу. Тож розглядати її як цивільно-правову відповідальність за екологічні правопорушення є недоцільним, адже на момент застосування матеріальної відповідальності працівника шкода довкіллу повинна бути компенсована.

На відміну від цивільно-правової відповідальності, кримінальна, адміністративна і дисциплінарна відповідальності полягають у тому, що поза межами діяльності уповноважених на те держав-

них органів і посадових осіб така відповідальність застосовуватися не може. Вона виникає з моменту офіційного «звинувачення» певної особи у вчиненні правопорушення, причому застосуванню санкції передують період дослідження обставин правопорушення, а конкретне стягнення (покарання) призначається винному в межах санкції, яка має, як правило, відносно визначений характер. Цивільно-правова ж відповідальність здійснюється таким чином, що у разі заподіяння майнової шкоди або порушення договору, на правопорушника покладається обов'язок відшкодувати шкоду, сплатити неустойку або відшкодувати збитки. Цей обов'язок конкретний (оскільки санкції норм про майнову відповідальність зазвичай абсолютно визначені), виникає з моменту правопорушення і може бути виконаний добровільно, без застосування державного примусу [9, с. 131–132; 5, с. 20–21].

Ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2] встановлює особливості застосування цивільної відповідальності за екологічні правопорушення, основною з яких є те, що шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів. Ст. 68 цього ж Закону вказує, що застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, яку було заподіяно забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів. Тому жодних форм звільнення від компенсації шкоди довікляю бути не може. На жаль, на практиці ситуація є дещо іншою.

Відмінністю компенсації шкоди, яку було завдано довікляю від інших збитків, які компенсуються на підставі та в порядку, що передбачений загальними вимогами цивільного законодавства, є те, що шкода, яку було заподіяно внаслідок порушення природоохоронного законодавства, повинна компенсуватися у розмірах, які визначаються на підставі затверджених у встановленому порядку такс і методик обрахування розмірів шкоди, що діють на час вчинення порушення або, у разі неможливості встановлення часу здійснення порушення, – на час його виявлення. Відсутність таких такс або методик не може бути підставою для відмови у компенсації шкоди. У такому випадку шкода компенсується за фактичними витратами на відновлення порушеного стану навколишнього природного середовища з урахуванням завданих збитків, у тому числі недержаних доходів, тобто за загальними правилами природоохоронного законодавства [10].

Основну екологічну небезпеку в діяльності автомобільного транспорту становить безпосередньо експлуатація транспортно-го засобу. І саме в цій діяльності цивільно-правова відповідальність практично не застосовується. Шкода довкіллю виявляється в потрапленні до атмосфери забруднюючих речовин внаслідок перевищення їх вмісту у відпрацьованих газах двигуна. Якщо екологічні нормативи не порушені і за забруднення довкілля від роботи автомобіля сплачено відповідний збір, неправомірний вплив на довкілля як підстава для цивільно-правової відповідальності відсутній. В разі, якщо перевищується вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах двигуна, завдається шкода природі, яку необхідно компенсувати. Однак механізм такої компенсації в Україні не розроблений.

Методика розрахунку збору за забруднення навколишнього середовища розроблена тільки для суб'єктів господарювання та є пов'язаною із обсягом використаного палива і не може застосовуватися до приватних автовласників. А враховуючи те, що не можливо визначити, який обсяг коштів необхідно витратити для знешкодження шкідливих речовин, які потрапили до навколишнього природного середовища від роботи одного автомобіля, компенсувати шкоду, яку було завдано довкіллю приватним автовласником від експлуатації транспортного засобу із перевищенням вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах двигуна також є неможливим.

Зважаючи на те, що для суб'єктів господарювання можна визначити обсяг забруднення, до них є теоретично можливим застосування цивільно-правової відповідальності за перевищення вмісту забруднюючих речовин. Обсяг викидів, які утворюються при нормальній роботі двигуна з однієї одиниці палива (нормативні викиди), необхідно прийняти за ліміт викидів. Інструментально визначивши розмір (відсоток) перевищення відповідних нормативів при перевірці роботи автомобіля, можна дізнатися фактичний обсяг викидів. Різницю між фактичними викидами та нормативними будуть становити понадлімітні викиди, які й завдають неправомірного забруднення довкіллю. За той час, коли було здійснено понадлімітні викиди, доцільним є взяти термін, що минув з моменту останньої перевірки транспортного засобу на предмет вмісту шкідливих речовин у відпрацьованих газах двигуна, проведеної відповідними посадовими особами компетентного державного органу, але не більше часу, що пройшов із дня проведення державного технічного огляду. З огляду на те, що за понадлімітні викиди плата збору справляється в п'ятикратному розмірі [11] і це не звільняє осіб від відшкодування шкоди, яку було завдано довкіллю, такий механізм міг би суттєво вплинути на забезпечення екологічної безпеки автомобільного транспорту.

Для досягнення максимальної ефективності даного механізму, необхідним є розробити відповідну методичку, яка б розповсюджувалась на всіх власників транспортних засобів. Адже на сьогодні приватних автовласників досить важко примусити вести облік спожитого палива. Тому доцільним є для цього використовувати показники приладу обліку дистанції, яку було пройдено автомобілем (спідометр) та технічні характеристики автомобіля (мінімальна кількість спожитого палива для подолання 100 км, яку було визначено заводом-виробником автомобіля). Якщо ці дані відомі, досить просто визначити обсяг спожитого палива, числове значення якого можна використати для розрахунку викидів. В разі ж перевищення нормативів вмісту шкідливих речовин у відпрацьованих газах двигуна, можна також визначити обсяг відповідальності.

Ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2] встановлює, що особи, які володіють джерелами підвищеної екологічної безпеки, зобов'язані компенсувати шкоду, яку було заподіяно громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих. У сфері автомобільного транспорту такими об'єктами є автозаправні станції [12].

Крім того, необхідно згадати про загальні правила відшкодування шкоди, яку було завдано джерелом підвищеної безпеки. Ст. 1187 Цивільного кодексу України [7] вказує, що шкода, яку було завдано джерелом підвищеної безпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку. В нашому випадку джерелом підвищеної безпеки є транспортна діяльність. До того ж, цивільно-правова відповідальність під час перевезення небезпечних вантажів, в тому числі за шкоду, яку було завдано довкіллю, підлягає страхуванню [13].

Крім описаних вище випадків відшкодування шкоди, яку було завдано довкіллю, підставами для цивільної відповідальності в сфері автомобільного транспорту є неправомірне забруднення навколишнього середовища від діяльності станцій технічного обслуговування автомобілів, включаючи авторемонтні та шиноремонтні підприємства, стоянок, гаражних кооперативів та гаражів, автомийок. Основна шкода в даному випадку завдається внаслідок забруднення елементів навколишнього середовища окремими видами речовин. Для таких випадків використовуються загальноприйняті правила визначення шкоди, яку було завдано довкіллю від стаціонарних джерел.

Узагальнюючи, слід погодитися з позицією тих учених [1], які вважають, що інститут юридичної відповідальності в цілому, і за правопорушення в сфері забезпечення екологічної безпеки автомобільного транспорту зокрема, слід в подальшому вдосконалювати за рахунок посилення відповідальності, особливо шляхом розширення санкцій майнового характеру, оскільки кримінально-правова репресія, навіть смертна кара, не забезпечують підвищення ефективності юридичної відповідальності у демократичному суспільстві. За таких умов провідну роль повинна відігравати саме цивільно-правова відповідальність за недотримання вимог екологічної безпеки автомобільного транспорту.

Список літератури: 1. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). К., 2003. 2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» // ВВР України. 1991. № 41. 3. Інструкція Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 26 від 31.03.93р. «Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання лісових ресурсів» // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0025-93&p3581670923945>. 4. Йоффе О. С. Гражданское правоотношение // Избранные труды по гражданскому праву. М., 2000. 5. Завгородня В. М. Майнова відповідальність за порушення лісового законодавства. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2003. 6. Лук'янець Д. М. Підстави адміністративної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2000. 7. Цивільний кодекс України // ВВР України. 2003. №№ 40-44. 8. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Дод. до № 50, ст. 375. 9) Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). М., 1981. 10. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища: Роз'яснення Вишого арбітражного суду України « № 02-5/744 від 27.06.2001 / Вісник господарського судочинства. 2001. 00. № 4. 11. Про затвердження Інструкції про порядок обчислення та сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Державної податкової адміністрації України № 162/379 від 19.07.99 // Офіційний вісник України від 27.08.1999 р. № 32. 12. Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку: Постанова Кабінету Міністрів України N 554 від 27 липня 1995 р.// Урядовий кур'єр. 1995. 09. № 131. 13. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2002 р. № 733 // Урядовий кур'єр від 26.06.2002 р. № 115.

Надійшла до редколегії 20.02.08

О. В. Височина

ТРУДОВА ФУНКЦІЯ ТА АСПЕКТИ ЇЇ АКТУАЛЬНОСТІ

Відповідно до ст. 43 Конституції України [1], держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності.

Відповідно до ст. 5-1 КЗпП України [2] зі змінами та доповненнями, що були внесені Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю України» від 5.07.1995 р. №263 [3], держава гарантує працездатним громадянам, які